

Rännakud ajas, ruumis ja rahva seas koos multitalent Rudolf Põldmäega

Rudolf Põldmäe. Rahvaluulekoguja reisuraamat. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 37.) Koost Mari-Ann Rimmel, toim Valdo Valper. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2023. 432 lk.

Mahukas ja ilus väljaanne sisaldab Rudolf Põldmäe folkloristlike välitööde päevikuid, fotosid, joonistusi ja näiteid tema kogutud rahvaluulepaladest. Koostaja Mari-Ann Rimmeli ladusalt kirjutatud 15-leheküljeline sissejuhatus „Rännakud Rudolf Põldmäega” (lk 7–22) annab ülevaate Põldmäe elust ja tegevusest, iga päeviku lõpus on intervjueritute isikuregister ning raamatu lõpetab ingliskeelne kokkuvõte.

Rudolf Põldmäe sündis 1908. aastal Jüri kihelkonnas Rae vallas, õppis Jakob Westholmi gümnaasiumis ning Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas eesti keelt, kirjandust ja rahvaluulet. Aastatel 1930–1935 töötas ta Õpetatud Eesti Seltsis ja 1935–1940 Eesti Rahvaluule Arhiivis, 1940–1941 riiklikus kirjandusmuuseumis, 1941–1944 Tartu ülikooli raamatukogus ja 1944–1945 TRÜ kirjanduse kateedris. Põldmäe arreteeriti 1945. aastal keelatud kirjanduse hoidmise eest ning oli sunnitud viibima 1955. aastani vangilaagris ja asumisel. Rehabiliteerimise järel töötas ta 1958. aastast alates kirjandusmuuseumis ning ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis.

Raamatus on avaldatud kõik Põldmäe rahvaluulekogumise päevikud, mis on hoiul Eesti Rahvaluule Arhiivis. Neid on kokku kuusteist: aastatest 1929–1938 pärineb neliteist päevikut ja ülejäänud kaks aastatest 1957–1958. Esimene valmis, kui

Põldmäe oli 21-aastane, viimane päevik on ajast, mil tal oli turjal juba pool sajandit elatud elu. Raamatusse koondatud päevikuid on nauditav lugeda, sest Põldmäe väljenduslaad on mahlakas, keel sisaldab toredaid poeetilisi väljendeid ning ta käsitleb ka teemasid, mis pole tüüpilises kogumispäevikus kohustuslikud.

Põldmäe päevikutest ei puudu n-ö obligatoorsed osad, mis kirjeldavad, kelle käest ta rahvaluulet kirja pani, kus need inimesed elasid, kuidas suhtlus nendega sujus ja kui palju rahvaluulet kellegi käest kirja panna õnnestus. Lisaks sellele aga leidub seal tema enda mõtteid teemadel, mis tal parasjagu meeles mõlkusid, muu hulgas selle kohta, kuidas võiks folkloori uurida:

„[M]iks siis mitte võtta kätte ja kas või katsekski korjata mõne ala kohta kõik võimalikud teisendid ja vaadata siis, kuidas tööpoolest see motiivide rändamisorganism välja näeb, ega oleks siis uurijal vajagi tuletada kõikisuguste inimese mõtteseaduste sundnormide alusel motiivide muutuste põhjusi. Võtaks nii kätte ja korjaks kas või mõnest uskumuste-kommete küsimuste seeriast kõik mõeldavad variantid, eks sellest saaks siis üks musteruurimus, millele rajaksid teisedki oma tihti õhus rippuva kannakese.” (Lk 161)

Rohkem kui folkloristi uurimistöö tõhustamise ettepanekuid leidub Põldmäe päevikutes nippe rahvaluulekoguja töö efektiivsemaks muutmiseks, olgugi et ta ei pidanud omaenda intervjuerimismõteteid ja suhtlusviise teistest võimalikest paremaks. Sellise kogumiskogemusega mehe puhul – Põldmäe pani kirja 10 000 lehekülge rahvaluulet – on igati loogiline, et ta toob välja omaenda kogemusele tuginevaid üldistavaid tähelepanekuid. Ta rõhutab individuaalse lähenemise olulisust. Intervjuerijal peab olema hea nina tajumaks, kellele sobib raha anda ja kellele mitte (nt lk 190, 290) ning keda sobib sõnadega provotseerida ja keda mitte (vt

lk 160). Provotseerimisviis oli Põldmäel huvitav ja rahvaluulekogujate seas küllap ainulaadne:

„Ei tohi olla ülekuulaja ega selgitaja osas, vaid pead isegi pahatahtlikult ärritama teise lahendamatu probleeme, aina uuesti ette viskama raskeid teemasid, mille lahendamiseks ei tohi ise pakkuda formeleid, vaid pead talutama teist aina suurematesse raskustesse. Ainult nõnda saad panna teist sisse elama mineviku probleemide tõelisse olemusse, alles nõnda kerkiavad täies ehtsuses esile elu ja surma küsimused, millele pole leitud kerget ratsionalistlikku lahendust kasvõi ainult mugava eitamisega.” (Lk 345)

Põldmäe toob välja ka selle, millise teemaga õnnestus tal vanu inimesi soojaks rääkida: „Õieti vanaaja ülistamisega ja nüüdse noorsoo laitmise saingi teda jutule panna ja seesugune suhtumine tegi ta õieti soojaks” (lk 354). Sageli tuli informantide keelepaelte vallapäästmiseks kasutada viinajootmist. Setumaal selgus, et viinast paremaid tulemusi annab eeter (Põldmäel „liikva”, lk 263). Mõnel pool on Põldmäe kirjeldanud oma suhtlusnippe üksikasjalikult. Järgmine näide on 1958. aasta kogumispäevikust, mil oli juba helilindistamise võimalus:

„Tundus algul, et hea jutumees nagu pelgas veidi mikrofoni ja kippus kogelema või püüdis leida hästi ilusaid väljendusi. Istusin talle üle laua vastu ja vahtisin talle silma sisse ning püüdsin kaasa elada ta jutustamisele. See aitaski omajagu ja ta jutuvool muutus loomulikumaks, kõnetoon paindlikumaks ja dialoog mahlakamaks.” (Lk 420)

Nagu eeltoodud tsitaati, nii on võimalik ka järgmist võtta juhisena potentsiaalsele päevikule lugevale rahvaluulekogujale – aga nüüd selle kohta, et kui pole võimalik küsitletu kõneldut kohapeal kirja panna, tuleb see kirja panna esimesel võimalusel: „Kõnelesime püsti seistes kusi

postimaja hoovis, kus polnud võimalik midagi üles kirjutada. Läksime [Ullo Toomiga – M. M.] siis hiljem võõrastemajja ning võistlesime mälu täpsuses kuuldu võrdlemisi üksikasjalise kirjapanemisega.” (Lk 185)

Põldmäe tegi oma tööd igas mõttes ihu ja hinge ning seda vaatamata katsumustele, mis töö käigus ette tulid. Need võisid tuleneda nii inimeste mitte just toetavast hoiakust rahvaluulekogujate suhtes kui ka näiteks ilmaoludest:

„Muhu lääneservast hilisel õhtul tagasi tulema hakates sattusime aga hirmsa piksehoole ja vihmavalingu kätte. Meie õnnetuseks oli rahvas läinud varakult magama ja ei tahetud kusi tõusta üles meile varju andma, kuna Muhus oli pealegi samal suvel tapetud keegi piirivalvur, milline juhtumus nähtavasti rikkus kauaks ajaks igasuguste „kahtlaste” isikute liikumisvõimalused. Olime tõesti hambuni mürjad ja lõdisesime suures külmas, kui viimaks poolvähgi saime vihmavarju kuhugi popsinase onni, tänu naise ebausule, mis sundis teda pikseajaks tuld süütama ja ärkvele jääma. Soendasime viletsas hurtsikus endid mõne tunnikese, kuigi katus jooksis läbi ja kuiva ruumi oli toas õige vähe.” (Lk 188–189)

Nimelt käidi 1930. aastatel rahvaluulet kogumas üksi või paariviisi ning ööbiti seal, kuhu õhtuks parasjagu satuti – juhul kui pererahvas oli külalislahke ja pakkus öömaja. 1938. aasta rahvaluulekogumisest kokkuvõtet tehes kirjutas Põldmäe: „Sain tänavusest tööst veel tublisti optimismi, et võiks edaspidi mõnegi aasta veel korjata, kui aga töö ei oleks niivõrd pingutav ja ebamugav. Edaspidi peakski vist selleks varuma rohkem aega, nii et liiga tugeva tempoga ei väsitaks ennast nii kiiresti.” (Lk 357–358) Samas päevikus unistab ta teistsugusest töökorraldusest:

„Kui aga paigutaks enda mõnesse tsentrumisse pikemaks ajaks paigale ja

sealt siis aeg-ajalt laiendaks tööringe, vaatleks mõnikord rahvast ka niisama, ilma sundiva töökohustusega, vestleks muustki, jälgiks ka elu teisi külgi, siis selles tempos kerkiksid nagu iseendast lagedale ka rahvaluule mälestuskatked.” (Lk 358)

Osa sellest unistusest sai 1950. aastatel teoks, olgugi et töökohustused ja tempo säilisid. Vana ja uue rahvaluule kogumise viiside vahele jäid maailmapoliitika põhjustatud kannatusterohke aeg ning poliitilise režiimi vahetus. Nõukogude Eestis ei käidud rahvaluulet kogumas üksi või kahekaupa, vaid tavapäraseks said üsna rahvarohked ekspeditsioonid, mil ööbiti üheskoos mõnes avalikus hoones ning liiguti hommikuti (enamasti jala või rataga) lähedal asuvatesse piirkondadesse ja õhtuks koguneti jälle tagasi samasse majutuskohhta. Sotsialiseerumist külarahvaga, mis oli toimunud õhtuti ja öömajal olles, asendas nüüd ekspeditsiooni liikmete omavaheline suhtlus. Sel moel sai ühe piirkonnaga tutvuda põhjalikumalt kui Teisele maailmasõjale eelnenud kogumisperioodil.

Selle kohta, kus Põldmäe oma kogumiskäikudel ööbis, raamatust infot ei leia, sest – nagu eespool juba osutatud – Põldmäe käsitab kogumispäevikut üsna vaba žanrina: „Ja pealegi on olnud seni vabadus kirjutada märkmikku üsna vabalt, sest ega see polegi mõni päevaraamat, kuhu vaja märkida, kus lõunat söid ja kus ööd magasid, see viimane on ju ikka nii hirmus tähtsusega, vähemalt minu meelest” (lk 162).

Raamatut lugedes hakkas silma, et Põldmäe käitumises avaldub ebasiirus teemal, mida esineb neis päevikutes üsna palju: mineviku ja tänapäeva vastandamine ebaratsionaalsuse ning ratsionaalsuse skaalal. Siin kirjatükis välja toodud teises ja kolmandas raamatukatkes oli juttu minevikku kaevumisel avalduda võimalikest sügavamatest teemadest ning vana aja ülistamisest. Samas esineb raamatus

päris palju kohti, kus Põldmäe on vana-desse uskumustesse madaldavalt suhtunud (nt „arenematu kergeusklikkus kõige üleloomulikuna-näiva vastu”, lk 163). Kas pole see mitte kahepalgeline? Jah, on. Aga see pole midagi Põldmäele ainuomast, vaid kujutab endast ühiskonna kahepalgelisuse peegeldust neis päevikutes. Sest selline meie ühiskond juba kord on ja seni – vähemalt avalikkusele esitletavas ja ametlike institutsioonide versioonis – paraku veel jätkab sellisena. Ühelt poolt ülistatakse „vaimuvalgust”, mille toob tsivilisatsiooni areng ja hariduse üha laiem levik. Teiselt poolt unustatakse, et mida rohkem haridussüsteemi külvatud mehhanistlikku suhtumist, seda enam on materiaalsete hüvede ihalust ning inimese masinastamist, hinge ja ühes sellega elu tähenduslikkuse eiramist.

Sellest lähtub rahvaluulekoguja töö paradoksaalsus. Kui haridus ning muud poliitilis-riiklikud struktuurid levitavad seisukohta, et ratsionaalne ja materiaalne maailm on esmane ning koguni ainus, nähtamatut maailma kas ei olegi või pole see kõneväärt, läheb kaotsi inimese olemasolu mõte. Ihalus selle järele aga on iga inimese hingesügavuses alles ning mõni tajub seda rohkem ja teine vähem. Väide, et me pole kunagi olnud modernsed,¹ kõlab minu mõtisklusega hästi kokku, sest mittemodernne osa meis avaldubki ihaluse või igatsusena elu tähenduslikkuse järele, võttes eri inimeste puhul erinevaid vorme ning avaldudes ühiskonnas laiemalt mittemetlike institutsioonide, seisukohtade ja uskumuste tohutu vohamisena.

Rudolf Põldmäe puhul avaldub sää-rane igatsus ennekõike selles, et ta vaimus-tub mittemodernse mõttelaadiga inimeste juttudest, sest ilma selle vaimustusega ei

¹ B. Latour, Me pole kunagi olnud modernsed. Essee sümmeetrilisest antropoloogiast. (Bibliotheca Controversiarum.) Tlk A. Saar. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014.

oleks ta tõenäoliselt suutnud ette võtta maksimalistlike taotlustega välitöid, mis ta tihtipeale kehaliselt ära kurnasid. Füüsilise väsimuse äärmuslik näide pärineb 14. augustist 1935, kui Põldmäe ja Ullo Toomi seisid vaevu jalul pärast seitsmetunnist sõitu Virtsust Tallinna läbi vihma ja tuule mootorrattal, millega pidi tegema korduvalt peatusi, et sõiduriista õlitada ning parandada (lk 189). Arvan, et „üloomuliku” teema kripeldamisest Põldmäe südamel annab tunnistust kogumiskäikudel ikka ja jälle sellega kokku puutumine ja oma kogemuste kirja panemine (jälgigu lugeja nii tsitaadi sisu kui ka selles kasutatud sõnavara): „Oli muidu uueaegne mees, igatahes mitte väga ebausklik, kuid korduvad katsed nõiasõnadega ja nendega saadud tulemused olid küll mehe pannud kaljukindlalt uskuma neisse. Seda oli kinnitanud veel kohalik pastorgi, kellelt mees kahtluse vastu nõu küsind, ja kes talle nende tarvitamist omalt poolt luband.” (lk 151)

Ajastu hõngu peegeldavad ka seikluslikud juhtumid Põldmäe rahvaluulekogumise radadelt. Toon näitena kaks olupildikest. Esimene pärineb 1935. aastast, kui Põldmäe ja Toomi viisid 70-aastase Kata Põdra oma mootorratta küljkorvis naaberkülla ning see ei suutnud seal ei vait ega paigal püsida, vaid „kippus aina laulma ja kätt lehvitama mööduvaile oma küla inimestele” (lk 184). Teine pilt viib lugeja Pärnu vaestemajja 1936. aastal. Herbert Tampere ja Rudolf Põldmäe sisenesid ruumi, kus elas viis või kuus inimest, „kõik nagu ühe lauaga löödud – maru-usklikud” (lk 232). Usklikkuse tõttu ei tahetud folkloriste esialgu üldse jutule võtta, pidades „patuasjaks” rahvatantse, mille kohta taheti teateid koguda. Ühtäkki toimus pööre:

„Korrage tuli sisse üks keskealine naine üsna korralikus riietuses, tutvustas ennast viisakalt meile ja pistis otsekohe meile laulma kõige labasemat roppust. See oli nagu välgulööb vagatsejate toa viisakasse tooni. Olime meiegi üllatatud, kuigi püüdsime jutlemisel tooni hoida, millega oleks usklikudki pidand leppima, ja nüüd tundsi endid lausa kaassüüdlastena teise ropendamisele.” (lk 232)

Päevikutes kajastub teisigi teemasid, mida ma siinses käsitluses ei tutvustanud. Et teada saada, mille poolest erinevad Põldmäe kogemuse põhjal Lõuna-Eesti inimesed Põhja-Eesti omadest, Saaremaa naised mandri naistest või setud eestlastest, tuleb raamatu lugemine ette võtta. Lisaks saab raamatust maigu suhu nii 1930. aastate teise poole kui ka Teise maailmasõja järgsest eluolust maakohtades. Inimestele, kes on tuttavad rahvaluulearhiivi üleskirjutustega – ükskõik kas Kivikese failihoidla, mõne rahvaluule andmebaasi või väljaande kaudu –, pakub Põldmäe välitööpäevikute lugemine hea ettekujutuse nende tekstide sünniloost.

Koostaja Mari-Ann Remmel on teinud ära suure töö, sest raamat on kompaktne ja ülevaatlik ning hoolikalt kokku pandud. Nii nagu päevikute autor, on ka koostaja ja kujundaja Pille Niin olnud maksimalistid, sest Põldmäe päevikutest, tema tehtud fotodest, joonistustest, kogutud rahvaluulepaladest ning rahvaluulet jaganud isikute andmetest sellise ühtse terviku moodustamine, kus iga tükk on täpselt õigel kohal, polnud ilmselt kerge. Aga tänu sellele on meie ees esimene ühe rahvaluulekoguja kõiki kogumispäevikuid sisaldav kaunis väljaanne. Väga hea otsus oli valida selleks just Põldmäe päevikud.

MERILI METSVAHI